

ГДР

„ZEITSCHRIFT FÜR SLAWISTIK“

Берлин, 1978, кн. 1

В кн. 1 на немското академично списание по славистика привлича вниманието студията на д-р Петер Кеслер от университета „Фридрих Шилер“ в Йена, озаглавена „Заниманията на късния Ницше с Толстой“.

Авторът си поставя за цел да изясни два въпроса: 1) Какво е било отношението на Ницше към трактата на Толстой „Моята вяра“ и 2) До каква степен заниманията на Ницше с Толстой са оказали влияние върху концепцията на произведението му „Антихрист“.

В статията се подчертава, че Ницше често е взимал отношение по въпросите на класовите борби в своето време, но това е ставало индиректно, защото той е дискутирал преди всичко по етически и естетически проблеми. А когато се е изказвал пряко за съвременните му исторически събития, нерядко са проличавали неговата наивност и повърхностност, отбелязва д-р Кеслер. В това отношение Ницше е изоставал от постиженията на тогавашната буржоазна социална наука. От друга страна обаче, поради значителните му художествени способности той е реагирал с голяма чувствителност и острота на упадъчните симптоми в буржоазната етика и буржоазното изкуство. Неговото специфично умение да възприема света художествено му позволява да концентрира непосредствено възприетия обществено-исторически опит в митологични умозрителни построения.

Основният замисъл на философската система на Ницше намира израз именно в тези умозрителни построения, подчертава авторът. А главните митологични умозрителни построения на Ницше, които отново и отново се преплитат, се наричат „нихилизъм“, „воля за власт“, „свърхчовек“ и „вечен възврат“. Успоредно с митологизирането на Ницшевите схващания се проявява и радикалното ограничаване на историзма, както и крайната тенденция към психологизирана интерпретация на историята.

Според д-р Кеслер особено значение в този идеен комплекс има възгледът на Ницше за „нихилизма“. Чрез него, както и чрез „волята за власт“ Ницше деформира и тълкува погрешно историята на класовите борби

и я представя като история на борбата между инстинктите на упадък и инстинктите на възход. Авторът на студията смята, че в лицето на Толстой и Достоевски Ницше е съзрял съвременните представители, а също и защитници на „унижените и оскърбените“. Отношението на Ницше към Достоевски е значително по-многообразно, сложно и противоречиво, отколкото отношението му към Толстой. Но въпреки това двамата руски писатели и философи винаги фигурират в неговия идеен свят като типични представители на модерния европейски „нихилизъм“. Защото според Ницше Толстой и Достоевски принадлежат към „бунтарите на моралния патос“ в XIX в. и тъкмо те са изразители на „великото състрадание“. Д-р Кеслер отбелязва, че Ницше взема под внимание демократично-хуманистичните основни принципи на Толстой и на Достоевски, но ги квалифицира като „съвършен нихилизъм“. А когато определя „състрадалческият пессимизъм“ на Толстой, Ницше възкликва: „Всичко това не е ли упадъчно и болестно явление!“

Авторът на изследването смята, че враждебното отношение на Ницше към демократа и хуманиста Толстой проличава особено ясно от анализа и оценката му на трактата „Моята вяра“. Ницше е чел този трактат на Толстой през пролетта на 1888 г. и е конспектирал подробно цялото произведение. Това Ницше е извършил с намерението да събере материал за една модерна (според него „нихилистична“) интерпретация на християнската вяра, което би му помогнало в работата над следващите му съчинения. Защото голямата битка на Ницше срещу християнството, чиито идеология и морал той концентрира метафизично-митологически в идеята за „нихилизма“, още не е започнала. Няколко месеца по-късно тази битка се провежда в произведението му „Антихрист“.

Ницше проумява същността в учението на Толстой по следния начин: тук той вижда концентрация на социалистическия идеал, но облечен в християнско одеяние, което за него отразява незрелите, наивно-демократични блянове и представи на руските патриархални селски маси, а също идеала за безкласово хармонично общество, изразен чрез картината на божие царство върху земята и на мира между всички хора и народи. За Ницше Толстой е символ на една „партия на мира

и невинността“, която под това наименование прикрива едно „революционно движение“. Конспектът на Нишче изяснява особености му интерес към отделни елементи от учението на Толстой и преди всичко към неговата интерпретация на евангелието. Най-важните проблеми за Нишче в трактата на Толстой „Моята вяра“ са следните: 1) Учението на Исус Христос, схващано като „практическа религия“, имаща за цел осъществяването на земното шастие за всички хора. 2) Петте божии заповеди — „Не се гневи!“ „Не блудствуй!“ „Не си създавай идоли!“ „Не отвършвай на злото със зло!“ „Не се съпротивлявай!“ — представени като единствено възможен път за братското обединяване на хората. 3) Божият заповед „Не отвършвай на злото със зло!“, схващана като първооснова на учението, т. е. като непрacticувано от църквата християнство. 4) Животът на Исус, разбираан като пример на осъществяването единство между учение и житейска практика. 5) Критиката на Толстой срещу държавата и църквата.

Д-р Кеслер изтъква, че размишленията на Нишче за християнството, евангелието и образа на Исус, както и редица открития от съчиненията му „Волята за власт“ и „Антихрист“ са повлияли в значителна степен от идеите на Толстой. В „Антихрист“ например Нишче се нуждае от антипод на своето митологично-умозрителна представа за силния, варварски свръхчовек, който олицетворява идеята за „нихилизма“. Именно тук Нишче създава образа на Исус, като обосновава неговата същност на „безумец“ с идеите свхвращения, които е заимствувал от Достоевски и Толстой. Нишче особено подчертава „психологичния тип“ на Исус и единството между неговото учение и практическия му живот. В „Антихрист“ той пише: „Само евангелската практика води към бога, защото тя е олицетворение на „божеството“. Но какво е евангелският живот за човека? Живот, в който не се съпротивяваш на сторилия ти зло нито с думи, нито с чувства, не правиш разлика между чужденец и свой, не се гневиш никога, не подценяваш никого, не се появяваш в съдебните зали и не ги използваш, и в никакъв случай, дори при доказана изневяра на жена ти, не се развеждаш.“ Според д-р Кеслер, като се сравнят тези мисли на Нишче с конспектите му на „Моята вяра“, проличава ясно, че той е възприел тази интерпретация на образа на Исус именно от Толстой.

В „Антихрист“ Нишче нарича максимата „Не се съпротивявай на злото!“ „най-задълбочена основоположна мисъл на евангелието“ и я разглежда като негов своеобразен ключ. Тези свхвращения на Нишче също така са възприети директно от Толстой, подчертава авторът. В своя конспект Нишче е подчертал тези съждения и е прибавял ироничен коментар: „Ами ако не вярваме в бога и в злото, тогава какво значение има

всичко това?“ От тази бележка проличава как Нишче тълкува трактата на Толстой. Руският мислител е търсил един общ морал, изхождайки от наивния мисловен свят на руското патриархално селскостопанство. Неговата концепция за петте божии заповеди, изтъква д-р Кеслер, е исторически утопично-реакционна програма, но, от друга страна, тя е израз на протеста срещу съществуващата феодално-капиталистическа обществена формация.

За Нишче понятието „живот“ е било от такова важно значение, както и понятието „морал“. Разбрал свхвращенията на Толстой, Нишче възприема неговото изискване за единство на хуманистичния морал и живота и го превръща в една агресивна житейска концепция с обратна стойност. Затова вместо да обрисова дявола, той обогатява своя образ на Исус в значителна степен с идеите елементи на Толстой. Нишче усеща хуманистичната позиция на това учение дори в реакционната теза „Не се съпротивлявай на злото!“, защото християнството изхожда именно от съществуването на „злото“. За Нишче е необходимо едно друго единство на новия морал с живота, морал, който е „извън доброто и злото“, морал на избрания „свръхчовек“, морал на волята за власт, който Нишче постулира програмно още във втората глава на своя „Антихрист“. Това, че Нишче, особено в своята концепция на „Антихрист“, разглежда въпроса за единството между учението (морала) и живота както по отношение на митологично-умозрителната му представа за „свръхчовека“, така и при илюзията антипод в лицето на „демократа Исус“, в голяма степен е резултат от неговите занимания с Толстой, заключава авторът на статията.

Накрая д-р Кеслер изразява мнението, че с изследването си е успял да покаже влиянието на Толстой върху Нишче в неговия късен период, малко преди упоменаването му. Но философските морални позиции на двамата мислители са диаметрално противоположни. Това проличава особено ясно от „преоценката“ на идеите на големия руски хуманист и демократ, извършена от създателя на „Заратустра“.

В. К.

Г Ф Р

„KÜRBISKERN“ — Мюнхен, 1977, кн. 2

Списание „Кюрбискерн“ излиза в Мюнхен четири пъти годишно и публикува литературни и критически материали със съвременна насоченост. В кн. 2 привлича вниманието студията на Ханс-Георг Пот „Замъкът на Кафка“, в която се анализира известният роман на пражкия писател.

Перманентната несигурност, която съпровожда всяка интерпретация на произве-

денията на Франц Кафка, твърди Пот, про-излиза от идейните построения на самия автор, който изобразява безизходността на всяко човешко начинание. Така и в романа „Замъкът“ земемерът К. налага убеждението, че действителността, на която той се на-тъква, е напълно идентична с действителността на читателя. Ханс-Георг Пот смята, че интерпретацията на творбите на Франц Кафка може да се измени коренно само ако те се разглеждат и в аспекта на човешката практика, а не предимно в свет-лината на литературната теория. Така ще бъде заангажиран интересът на всеки чита-тел, който съумее да разкрие у себе си умо-зрителни черти и склонност към самоанализ.

Замъкът на Кафка олицетворява имаги-нерния страх и имажинерната власт. Тук чи-тателят се сблъсква със своя собствен страх и с неговата власт. Погледът ни се замъглява и ние се изпълваме с боязнь или пък се усмих-ваме недоверчиво-иронично. Така всяка ин-терпретация е едновременно понятна и не-разбираема, твърди авторът на статията. Защото имажинерното изисква в еднаква степен разбиране и проумяване, както „реал-ният живот“. Според писателя Елиас Канети Кафка е опознал и изобразил властта във всички нейни аспекти. Така властта в Замъка е анонимна и илюзорна. Тук тя не показва лицето си. А земемерът К. от романа не е в състояние да прозре в тази илюзорност и оттук произлиза неговата обърканост и несигурност.

Ханс-Георг Пот е на мнение, че за да се проуме същността на романа, трябва да се освети именно привидността, която той създава и която се потвърждава по един или друг начин от различните персонажи. Първият боелег на тази привидност е недостигът на конкретни сегивни възприятия, който съпругажда земемера К. още в самото начало на произведението: „Бе късна вечер, когато К. пристигна. Селото тънеше в дъл-бок сняг. Хълмът със замъка не се виждаше, защото бе забулен в мъгла и мрак. Дори и най-слаба светлинка не издаваше нали-чието на големия замък. Дълго стоя К. на дървения мост, който извеждаше от пътя към селото, и впишав поглед там горе в привидната пустота.“ Така реалността на „Замъка“ се разкрива като „привидна пус-тота“. Това не е действителна пустота и изниква необходимостта от нейното тълку-ване, тъй като „пустотата“ не може да бъде възприета сетивно. Непосредствен контакт със „Замъка“ е невъзможен, пътят води в безкрайни серпантини около замъка. И в тази неопределеност героят К. се представя като „земемер“, т. е. човек, който демон-стрира категоричността на своето положи-телно знание. С това той има успех сред обитателите на замъка, но този успех е само привиден, защото веднага разкрива слабос-тите на земемера. Така и съвпаденията на лич-

ността на К. е само привидно, а тази илю-зорна идентичност на личното и обществ-ното определение лежи в основата на всич-ки конфликти в романа, заключава авторът на изследването.

Измерването на земите в селото и замъкът представляват своеобразна борба за изме-нение на съществуващите отношения, а също и революционен акт за преобразоване на съзнанието и миогледа на населението. Из-вестният епизод със селския учител позво-лява да се вникне във функционирането на системата на властта. Учителят е наместник на властващата идеология, т. е. той е на-значен на работа, за да пази съществуващата привидност. Това той върши, като използва всички средства за табуизиране. Така той разказва на К., че между замъка и селинито в селото не съществува голяма разлика, като не допуска никакви съмнения и възразяния, Земемерът К. изгубва по този начин спо-собността за комуникация. Към това се при-бавя и неопределеността на неговата мисля. От една страна, той сам е дошъл в селото, а, от друга — е бил повикан. Остава под въпрос, дали полученото от него писмо е частично, както твърди кметът на селото, или пък официално, както твърди К. Кме-тът изобщо отрича опита на К. да разтъ-кува смисъла на писмото, защото това про-тиворечи на неговите интереси. Тъй като той не желае преобразованя, неговото мнение е, че селото не се нуждае от земемер. И тук се повежда една борба за право на свое тъл-кование. В своята безпомощност К. се вкопчава в Барнабас, илюзорния пратеник на „Замъка“. Но и тази надежда е разбита, когато под копринената мантия се показва обикновена мръсна селска риза. Но вместо да използва тази привидност — добра и зла в еднаква степен — като средство за общуване с жите-лите на селото, К. иска да разбие с главата си въображаемата стена, която препречва пътя му към „Замъка“, а това е по-малко възможно, отколкото ако тръгнеше срещу истинска стена. Тук се проявява неспособ-ността на героя от романа на Кафка да раз-работва алтернативи и да пристъпва към действие. Като борец К. остава сам и в това той вижда своя единствен шанс. Той решава да вземе страната на селото против „Замъка“, но същевременно се отказва от общуването с добре настроените към него жители, въпреки че чувствата му го подтикат към друго.

Според автора на статията К. води на-истина борба и първоначално се усеща като нападаел. А „Замъкът“ сякаш само следи тази борба. Властта му, е тъй безгранична, че който и се подчинява, остава привидно „незасегнат и свободен“. Така революцион-ната дейност на К. се превръща обикновено в безопасно бунтарство. К. опознава своите граници, своето духовно и физическо без-силие. Въпреки че не знаем края на романа (творбата е незавършена), крушението на земемера К. е предопределено. Той не успява

да разобличи химерите на властта, защото за него не съществува възможността да си състави обективна картина на положението. Той не е способен да намери реалната основа за своите начинания. За да се противопостави успешно на замъка, К. би трябвало да открие неговите истински значения и стойности.

Според автора на статията Кафка се представя с романа си „Замъкът“ като един от големите реалисти в съвременната литература, именно защото тук липсват всякакви утопични измерения. А причината за това, че неговите романи са незавършени, се крие според Ханс-Георг Пот също в реализма на писателя: реалността, която той описва, е също незавършена.

DEUTSCHE VIERTELJAHRSSCHRIFT FÜR LITERATURWISSENSCHAFT UND GEISTESGESCHICHTE,
Штутгарт, 1978, кн. 1

От по-особен интерес във февруарската книжка на „Немския тримесечник за литературознание и духовна история“ е изследването на Карл Гутке от Харвардския университет, озаглавено „Началният период в творчеството на Франц Верфел“. Студия за литературния живот в ранните години на „експресионистичното десетилетие“.

Сензация за литературния живот в Германия през 1911 г. е появата на стихосбирката „Приятелят на света“ от Франц Верфел, която дава начален тласък за оформянето на литературния експресионизъм. С тази публикация двадесетгодишният Франц Верфел се представя за първи път пред широката публика и за една нощ става известен като един от големите лирици на XX в. Само за четири седмици стихосбирката му е разпродадена. За съвременния читател, който издига разсъдъчността като мерило за художествената стойност, отбелязва Карл Гутке, лириката на „Приятелят на света“ изглежда, разбира се, малко детинска и доста занесена в нейния изблик на чувства. Великото и невероятното, идеалистичният полет към висините и смисловата конкретност, възвишеността и повседневно, възбещеността на красивото и на тривиалното — всичко това заживява в книгата, съпричастява се смислово от всеобхватния поглед на една безкрайна емфатична душа, която не знае друго желание освен това, да се сближи с човека. Според автора на статията недостатъкът на тези стихотворения, както и на цялата лирика на Верфел си остава неуравновесеността; литературното предизвикателство и художествената недисциплинираност често прозират твърде ясно. Погледът за това днес е по-изострен дори сред почитателите на Верфел. Но с това не се ли изтъква само старата истина, пита Карл Гутке, че известна безразборност и своеволие или пък безграйност особено по отношение на формата принадлежат към творческите условия на гения?

Според автора литературните изненади не се появяват спонтанно, често те се „майсторят“. Но как се е стигнало до това сензационно събитие в литературния живот от началните години на „експресионистичното десетилетие“? Карл Гутке си поставя за задача въз основа на непубликувани писма на Франц Верфел и на Макс Брод да обрисова пълна и достоверна картина за предисторията на тази стихосбирка.

„Приятелят на света“ е първата издадена книга на Верфел. А неговото първо публикувано стихотворение е „Градините на града“, напечатано в притурката към неделния брой на „Винер Тагесцайтунг“ от 23 февр. 1908 г. Публикацията се осъществява чрез съдействието на Макс Брод, който скоро преди това се е запознал с Верфел. Когато през 1911 г. съученикът на Верфел Вили Хаас започва да издава в Прага просъществуващите кратко време „Хердер Блетер“, още в първия брой биват публикувани две стихотворения на Верфел, които по-късно влизат в „Приятелят на света“. С това Верфел е представен на литературната публика. Още по-авторитетна е появата на младия лирик през април 1911 г., в сп. „Факел“, където са публикувани още три стихотворения, включени няколко месеца по-късно в „Приятелят на света“. Няколко дни преди излизането на стихосбирката и последното стихотворение от нея се появява в „Прагер Тагесблат“. Според Карл Гутке е също така важно да се знае, че голямо значение за успеха на „Приятелят на света“ има литературното четене, проведено от Макс Брод в Берлин малко преди появата на книгата през декември 1911 г. Макс Брод си спомня, че стихотворенията на Верфел били посрещнати с бурни аплодисменти и че от тази берлинска вечер младият поет бил признат в цялата му величина.

В статията е цитирано едно непубликувано досега писмо на Верфел до издателя му Аксел Юнкер от есента на 1911 г., което според автора е най-показателният документ не само за генезиса на „Приятелят на света“, но и за собственото отношение на Верфел към своята ранна лирика, както и за старанието му да изиграе определена роля в литературната епоха преди войната. Ето част от писмото:

Уважаеми господин Юнкер,

Извинете ме, че макар и с още пресен спомен за нашата последна среща, пак Ви безпокоя с все същата стара песен. Това, че Ви моля да издалете по-скоро книгата ми, не произтича от суеuston или от самонадеяно нетърпение, не, ала така може само да се помогне на една моя лична работа.

Аз наистина се надявам (Вие ще се изсмеете на моята наивност), не, аз не се надявам, но смятам за възможно да имаме успех със стихосбирката.

Защото изобщо не е вярно, че не се четат стихотворения! Презрение към лириката се проявява само по отношение на книги, чието

издателство свидетелствува за техния произход.

Моята книга има хубаво заглавие, стихотворенията в нея са адресирани до чувствата, които непременно ще развълнуват всеки човек, защото това са чувствата на отминалото детство. Освен това ми казаха, че стиховете ми не са лоши и сега наистина е възможно с помощта на една хубава корица и подходяща реклама да постигнем малък успех.

А нали това, което Вие сега ще направите за една стихосбирка, не е безполезно; сигурен съм, че по-нататък то ще Ви се изплати!

С най-добри пожелания
Ваш Верфел

Карл Гутке изтъква, че в това писмо младият лирик се е надявал на „малък успех“. Сензационността и изненадата на действителния успех са били неочаквани и за самия Верфел. След публикуването на „Приятелят

на света“ започва нов период в литературния живот на ХХ в. Курт Пинтус си спомня, че след издаването на стихосбирката всеки в Европа е почувствувал, че свършва епохата на реализма и започва времето на гордия, напет символизъм. А Кафка отбелязва в своя дневник, че след като чул стихотворението на Верфел, изпитал страх, че възхищението му може да го доведе до трайно безумие. Подобен е бил и тонът на рецензиите. „Чрез тези стихотворения животът се обогатява, става по-интересен, фантастичен и заедно с това по-предметен!“ се възхищава поетът Бертолд Фиртел в сп. „Дер Щорм“.

Така след сензационния успех на излязлата през декември 1911 г. стихосбирка на Франц Верфел „Приятелят на света“ авторът ѝ стои неотклонно в центъра на вниманието на литературната критика и на литературната история.

В. К.